

Nikša Varezić

Tri izdanja Odsjeka za povijest

Nikša Varezić
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
nvarezic@ffst.hr

**Vicko Kapitanović, *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*,
Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2012., 463 str.**

Vicko Kapitanović, istraživač te vrstan poznavatelj novovjekovne crkvene povijesti, bibliotekar i arhivar, autor pozamašnog znanstvenog opusa, potpisuje najrecentniji domaći pokušaj sinteze, tematski veoma širokog područja koje se historiografskim rječnikom sabire pod pojmom pomoćnih povijesnih znanosti. Tiskanje ovog udžbeničkog naslova potaknuto je autorovim višegodišnjim nastavnim radom sa studentima, gdje svoje nastavno te znanstvenoistraživačko iskustvo i znanje upotpunjuje i najrecentnijom bibliografijom, kako domaće tako i europske historiografije. Ovaj naslov nema za cilj postati zamjenom izvrsnih sinteza te priručnika koji već postoje unutar hrvatske historiografije, niti nastoji dati sveobuhvatan prikaz pomoćnih povijesnih znanosti. Budući da je vrelo temelj za svaku znanstveno utemeljenu povijesnu raspravu, udžbenik je zamišljen upravo kao pripomoć u razumijevanju povijesnih vrela. S tim u vezi, koncipirajući sadržaj unutar osnovnih definicija pomoćnih povijesnih znanosti te metodologije njihova znanstvenoistraživačkog rada, autor je ponajprije fokusiran na povijesna vrela predstavljajući pomoćne povijesne znanosti samo onoliko koliko je potrebno da ih se shvati kao instrument kritičkog tretiranja tih istih vrela. U tom rasponu autor nastoji približiti kontekst te sve faktore i uvjetovanosti vezane uz produkciju konkretnog povijesnog vrela.

Znanosti koje pružaju znanja potrebna za ispravno razumijevanje povijesnih vrela nastojeći preuzeti optimalnu količinu vjerodostojnih podataka nazivaju se pomoćnim povijesnim znanostima. Tijekom razvoja histori-

ografije broj pomoćnih povijesnih disciplina se mijenjao. Tijekom vremena neke su se znanosti, čak i njihovi ogranci potpuno osamostalili ili isprepleli s drugima. Upravo je resistematizacija tih znanstvenih disciplina poslužila kao dodatan motiv, iznoseći aktualne tendencije u sistematizaciji usko definiranih pomoćnih povijesnih znanosti te historiografiji srodnih znanosti. Autor i jednu i drugu skupinu objedinjuje zajedničkim nazivom - povijesne znanosti. Pomoćnim povijesnim znanostima danas se smatraju one discipline koje se nisu u potpunosti osamostalile te trajno ostaju povjesničarima na raspolaganju kao pripomoć u njihovu znanstvenoistraživačkom radu.

Povijesne znanosti u ovoj knjizi ponajprije se promatraju u službi povijesnih vrela, stoga autor uvodno raspravlja o načinu uporabe vrela tijekom vremena. Tijekom povijesti različite su bile motiviranosti pisanja o prošlim vremenima, samim time i pristup vrelima - od najjednostavnijeg i najstarijeg pristupa, onog narativnog, tematski određena isključivo političkim i vojnim temama, s već prisutnom težnjom za objektivnošću, preko antičke poučne svrhovitosti do srednjovjekovne kršćansko-eschatološke dimenzije. Humanistička erudicija, potom isusovački i benediktinski istraživači crkvene povijesti udarili su temelje znanstvenoj kritici povijesnih vrela formirajući prve pomoćne znanstvene discipline - diplomatiku i paleografiju. Na kritici vrela razvijale su se ne samo druge pomoćne povijesne znanosti, kao tehnike rada, već i povijesna znanost dobiva nove i sustavnije smjerove istraživanja. Nadvladano je shvaćanje povijesti kao niza političkih događaja. Francuski *analisti*, za razliku od tradicionalne historiografije, tematski i interpretativno zadiru puno slojevitije u sve vidove ljudskog života, kako one materijalne tako i one duhovne, gdje se u povijesnim istraživanjima počinje zagovarati interdisciplinarna orijentacija. U ovom povijesnom pregledu temeljnih historiografskih postulata autor ne zadire u ostale historiografske teorije 20. st., ostajući konceptualno dosljedan, u okviru osnovnih načela tretiranja povijesnih vrela.

Znanstveni pristup vrelima podrazumijeva ponajprije osnovnu klasifikaciju vrela. Iznoseći tri ključne metodološke razine znanstvenog rada, to jest obrade vrela – heuristiku (prikupljanje vrela), kritiku te sintezu – autor donosi i popis važnijih zbirka vrela za hrvatsku povijest, polazeći od onih općih, europske historiografije, koji se reflektiraju na naš prostor, do značajnih hrvatskih zbirka vrela.

Pomoćne povijesne znanosti razvijale su se usporedo s razvojem historiografije. Autor posebno detaljno prati njihov razvoj u kontekstu razvoja hrvatske povijesne znanosti, pri čem čitatelju daje uvid u doista značajan popis udžbeničkih i priručničkih naslova koje je do danas iznjedrila doma-

ća historiografija, bilo da je riječ o pokušajima sinteze ili o onima posvećenima isključivo nekoj od disciplina.

Uz tvorce povijesnih vrela, vrijeme i prostor sačinjavaju dva važna segmenta kojima je obilježen svaki povijesni događaj. Autor, stoga, izlaganje o pomoćnim povijesnim znanostima započinje raspravom o povijesnoj geografiji, genealogiji te kronologiji. Iako se povijesna geografija počela izdvajati kao zasebna disciplina još početkom 20. st., put geografiji u povijesnom proučavanju širom otvaraju francuski *analisti* pokušavajući sagledati sve aspekte i važnost ozemlja u razumijevanju povijesnih događaja. Nadalje, autor donosi i odjek takva pristupa unutar hrvatske historiografije.

Uz historijsku geografiju usko je povezana i kartografija. Autor dio teksta posvećuje njezinu, kako europskom tako i hrvatskom, pregledu povijesnog razvoja.

Genealogija je kao znanost toliko uznapredovala, potpuno se osamostalivši, kako područjem istraživanja, sugerirajući poseban tip povijesnih vrela, tako i vlastitom metodologijom. Autor čitatelja upoznaje s razvojem genealogije tijekom povijesti te pojedincima koji su na tom polju zadužili hrvatsku povijesnu znanost.

Budući da se tijekom prošlosti u različitim razdobljima i u različitim krajevima vrijeme računalo na različite načine, raspravljajući o kronologiji, autor iznosi osnovna informativna znanja o povijesnom razvoju kalendara te raznovrsnim načinima datiranja tijekom povijesti. Ujedno, za potrebe datiranja povijesnih vrela daje i praktične upute o načinima preračunavanja i usklađivanja prema današnjim kronološkim standardima.

Budući da je paleografsko znanje ključno za konzultaciju povijesnih vrela, ne čudi što joj autor posvećuje znatan dio stranica svog udžbenika. Koncizno i u osnovnim crtama sažima sve aspekte znanja o paleografiji – od njezina povijesnog razvoja do pregleda razvoja latiničnog pisma. Posebno je značajan prikaz razvoja hrvatskih povijesnih pisama, koji se sažima i temeljem najrecentnije literature.

Iako se epigrafija nekoć smatrala također jednom od pomoćnih povijesnih znanosti, tijesno vezanom uz arheologiju, danas potpuno samostalna, epigrafska se vrela u ovom prikazu spominju samo onoliko koliko je autor držao potrebnim za razumijevanje paleografije.

Budući da se od antike ustalila praksa ukrašavanja pisanih rukopisa sitnoslikarskim uradcima, autor daje osvrt i na povijesni razvoj iluminacije pisanih kodeksa, posebno se osvrćući na bogatu domaću baštinu iluminiranih rukopisa.

Kriptografija ili tajnopolis rijetko se spominje među pomoćnim povijesnim znanostima, tako je ne navode ni domaći autori. Kapitanović ju ipak uvrštava u taj kontekst jer se slovni ili brojevnici znakovi u tajnim porukama mogu promatrati i kao dio pisma.

Arhivski spisi, posebno u europskoj novijoj povijesti, spadaju u najopsežnija povijesna vrela. Uz paleografiju, diplomatika predstavlja jedan od osnovnih aparata u kritičkom preispitivanju arhivalija. Uz prikaz povijesnog razvoja te znanstvene discipline, kako na europskoj, tako i domaćoj razini, jasno se upućuje na uistinu zanimljiv diplomatski metodološki koncept.

Unutar diplomatike, još u 19. st., sfragistika, odnosno znanost o pečatima, razvijala se kao zasebna disciplina te je dobila određenu autonomiju. Pečati su oduvijek privlačili znanstvenu pažnju, stoga nije slučajno da je i domaća historiografija iznjedrila nekoliko takvih značajnih naslova, koje autor posebno apostrofira.

Kodikologija je fokusirana na fizička obilježja pisanih rukopisa, odnosno kodeksa, sastavljanjem inventara i kataloga, koji su značajna pomagala proučavateljima ove vrste povijesnih vrela. Služeći se vlastitim iskustvom katalogiziranja nekoliko hrvatskih samostanskih zbirka i knjižnica, autor zorno navodi metodološki pristup kodikološke znanstvene discipline.

Svaki daljnji razvoj znanstvenog postupka pridonosi osamostaljivanju pomoćnih povijesnih znanosti u autonomnu, povijesti srodnu znanstvenu disciplinu. Znakovita je i činjenica međusobne isprepletenosti mnogih od njih. Kodikologija se, primjerice, proučava kako u domeni paleografije, tako i filologije. Povijesna metrologija, kao znanost o mjerama, razmatra se u kontekstu kronologije (mjerjenje vremena), ali i numizmatike. Odvajajući se od povijesti i filologije, u novije vrijeme među povijesnim znanostima kao nova znanstvena disciplina počela se pojavljivati egdotika, premda još ne kao zasebna znanost. Svoj znanstveno-istraživački interes autor fokusira na problematiku objavljivanja pisanih vrela, što za sobom povlači i specifičan metodološki pristup, kojem također posvećuje pažnju.

Arhivistika je jedna od pomoćnih povijesnih znanosti koja se još u 19. st. počela razvijati kao posebna znanost. Autor upućuje na povijest čuvanja građe te arhiva kao institucije, opseg arhivistike kao znanosti te na metodologiju sređivanja i konzultiranja arhivske građe.

Numizmatika, heraldika te veksilologija (zastavoslovlje) također su pomoćne povijesne znanosti koje nalaze svoje mjesto unutar ovog pregleda. Osim njihova povijesnog razvoja kao znanstvenih disciplina, ovi redci donose i doista zanimljive podatke vezane uz opise i uporabu novca, grbova

i zastava u prošlosti, čemu u prilog autor navodi brojne primjere domaće provenijencije.

Budući da je knjiga zamišljena kao praktični priručnik, opremljena je opsežnim prilogima sa zemljovidima, rodoslovljima, kronološkim i metrološkim tablicama te primjerima iz paleografije i bibliografskim podacima.

Vicko Kapitanović je ovim naslovom ostvario nimalo tendenciozan uradak koji svojom studioznošću i količinom podataka sabranih na jednom mjestu sasvim sigurno ima veliku vrijednost. Budući da autor, pasionirani povijesni istraživač, velikog znanstvenoistraživačkog iskustva, u ovom djelu iznosi brojna osobna iskustva te znanja, ovim je naslovom zasigurno zadužio i hrvatsku historiografiju, a iscrpnošću podataka i svojom konciznošću zasigurno djeluje motivirajuće te služi kao praktični oslonac studentima i povjesničarima u njihovu znanstvenoistraživačkom radu. Autor je cijelu priču o vrelima i povijesnim znanostima sročio koncizno, na krajnje jednostavan način, izbjegavajući zamku suhoparnog teoretiziranja te nepotrebnog recikliranja već rečenog. Praktičnu opravdanost svake pojedine discipline potkrepljuje brojnim konkretnim povijesnim faktima i situacijama koje zahtijevaju njihovu primjenu, čime ovaj uradak dobiva i drugu čitateljsku dimenziju – ne samo udžbenika i priručnika već i prave povijesne monografije, koja će zasigurno lako pronaći put do čitatelja. Odsjek za povijest splitskog Filozofskog fakulteta angažmanom dr. sc. Vicka Kapitanovića zasigurno je dobio na svom renomeu, a izdavanjem ovog udžbenika opravdao je i razlog svog utemeljenja i postojanja.

Massimiliano Valente, *Diplomazia pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni* (1918 – 1929), Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2012., 336 str.

Massimiliano Valente, docent na Katedri za suvremenu povijest na rimskom sveučilištu Università Europea, najveći dio svoje znanstvene karijere posvetio je temama iz crkvene povijesti, naročito diplomatskom djelovanju Svete Stolicе u povijesnom kontekstu druge polovice 19. st. i prve polovice 20. st. Osim brojnih članaka, autor je i nekoliko monografija te urednik više zbornika radova znanstvenih skupova, koji tematski obrađuju diplomatske odnose Svete Stolicе s Bismarckovom Njemačkom, odnose Rimske kurije i Rusije u razdoblju od pontifikata Lava XIII. do Pija XI., kao i tzv. katoličko pitanje u središnjoj i istočnoj Europi, u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, u sklopu kojeg se već doticao i prostora prve Jugoslavije.

Starija historiografija temi vatikanskih odnosa s južnoslavenskim prostorom, u kontekstu suvremene povijesti, pristupala je prilično jednostrano, pozivajući se tek vrlo oskudno na arhivsku građu vatikanske provenijencije. Naravno, postojao je i praktičan razlog tomu, arhivska građa iz vremena pontifikata Benedikta XV. (1914. – 1922.) dostupna je istraživačima tek od 1985. Studije koje su potom uslijedile dodiruju južnoslavenski prostor unutar šireg konteksta odnosa Svete Stolice i podunavske monarhije u periodu od 1878. do 1914. Konkretniji radovi bave se vjersko-političkim odnosima u BiH, u istom periodu 1878. – 1918., kao i srpsko-vatikanskim odnosima u razdoblju od 1878. do izbijanja 1. svjetskog rata. Sređivanje i otvaranje znanstvenoj javnosti arhiva Pija XI. (1922. – 1939.) 2006. godine omogućilo je daljnje sagledavanje djelovanja vatikanske diplomacije prema ovim prostorima. Međutim, istraživanja se tematski ograničavaju samo na katolički prostor Hrvatske i Slovenije ili, i dalje tek uopćeno, unutar europskog srednjo-istočnog ili balkanskog regionalnog konteksta.

Najrecentnija monografija Massimiliana Valentea posvećena je diplomatskim odnosima Svete Stolice i Kraljevine SHS od 1918. do 1929., tijekom pontifikatâ dvojice papa - Benedikta XV. i Pija XI. Važnost tog naslova nije samo u njegovoj recentnosti već i u činjenici što se u odnosu na prethodne radove istog naslova u potpunosti referira na vatikansku arhivsku građu. Svrha ove studije je ponuditi percepciju složenih odnosa Crkve i države u jugoslavenskoj kraljevini, iz vizure diplomatskih i središnjih organa Rimske kurije. Tomu svjedoče odluke dvojice papa, Državnog tajništva, kardinalskih povjerenstava Kongregacije za izvanredne crkvene poslove te mješovitih sjednica ostalih kongregacija Rimske kurije.

Na metodološkom planu definiran je uvid u određeni niz pitanja koja su komplicirala odnose dviju strana. Ta pitanja uvjetovana su bilo geografskim bilo kronološkim faktorima jer su problemi katolika u različitim dijelovima Kraljevstva SHS prilično različiti, kao što je i službena politika jugoslavenskog režima različita tijekom vremena, uvjetovana specifičnim unutrašnjim i međunarodnim faktorima. Autorov istraživački interes posvećen je simptomatičnim pitanjima i problemima zajedničkim manje-više svim katolicima na prostoru Kraljevine, u kontekstu kojeg su posebno zanimljivi pokušaji gotovo jednostranog reguliranja odnosa između države i Crkve, što su inicirale jugoslavenske izvršne vlasti. S druge strane, autor uvažava i različite razine s kojih djeluje Crkva – od samog vrha Svete Stolice do lokalnih instanica – Biskupske konferencije Jugoslavije, pojedinih biskupa, svjetovnog i redovničkog klera, političkih te društvenih katoličkih udruženja. U tom kontekstu autor veoma detaljno i arhivski objelodanjeno utvrđuje

opširnu i dinamičnu međusobnu suradnju između lokalnih i vatikanskih crkvenih dužnosnika.

Studija Massimiliana Valentea podijeljena je u četiri glavna poglavlja: prvo prati period uoči i neposredno nakon formiranja Kraljevine SHS, drugo se poglavlje odnosi na diplomatsko djelovanje prvog apostolskog nuncija u Beogradu – Cherubinija, treće poglavlje tematski je vezano uz Pellegrinetijevu nuncijaturu, a četvrtim se poglavljem prati posljednje razdoblje postojanja Kraljevstva SHS, pod tim službenim nazivom.

Mirovna inicijativa Benedikta XV. tijekom 1. svjetskog rata dobro je poznata činjenica, stoga ne začuđuje interes njegova Državnog tajništva za tijek i razvoj ratnih događaja. Međutim, itekako fascinira pažnja koja se pridavala svim mogućim scenarijima političke reorganizacije prostora podunavske monarhije nakon završetka rata. Rimski je kurija neprekidno prikupljala informacije, kako od svog bečkog nuncija, episkopata iz tog dijela Europe, tako i od posebnih poslanika s terena. Vezano za južnoslavensko pitanje, glavnina izvještaja s terena u svojim analizama razmatra evidentno rastuću ulogu Srbije u novim odnosima, gdje je službeno pravoslavlje, iz vizure izvještaja s terena, bilo prilično oštro i nepopustljivo. Sklapanje konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Srbije 1914. potonju je motiviralo ponajviše nastojanjem da se na taj način oslobodi određenih austro-ugarskih ingerencija za vjerska pitanja, što u konačnici Vatikanu nije pružalo dovoljno iskrena jamstva. Druga stvar koja vatikanskim obavještajnim izvorima nije ulijevala povjerenje bila je činjenica što su prvaci pokreta za sjedinjenje sa Srbijom osim pravoslavaca bili ponajviše *militantni liberali*, pod utjecajem dr. Masaryka, *najžustrijeg masona, ateista i protukatolika*. Arhivska građa svjedoči evidentnu neodlučnost koja je još početkom 1919. bila prisutna kod državnog tajnika, kardinala Pietra Gasparrija, vezano uz novu jugoslavensku kraljevinu. Ona je bila rezultat kalkuliranja vezanih uz interese katoličanstva pod novom pravoslavnom dinastijom, pri čemu skepsu pothranjuju opširni izvještaji koji potvrđuju međusobnu političku neslogu i upitnu mogućnost mirnog suživota Slovenaca, Hrvata i Srba, koje ponajviše zajednički protuaustrijski interes drži na okupu. Službeni stav Svete Stolice u svezi s raspadom Austro-Ugarske izražen je kroz nauk samog Benedikta XV. o naciji kao afirmativnoj ideji koja može biti ključni element jedinstva, sloge i prave snage u stvaranju države, ali pod uvjetom da se ne shvati u apsolutnom smislu, što dovodi do rizika, između ostalog i oko nepoštivanja vjerskih sloboda, koje bi svaka država trebala proglasiti. Međutim, upravo nacionalizam takvo nešto ne obećava. S tim u skladu, nuncij u Beču dobiva instrukciju iz Rima o stupanju u prijateljske odnose s predstav-

nicima svih nacija koje su se sada konstituirale u samostalne države. Dobi-vajući veoma detaljne izvještaje o političkim prilikama, političko-vjerskim, onima o stanju jugoslavenskih biskupija, Državno tajništvo tijekom 1919. razvija sve jasnije smjernice u pristupu prema beogradskim vlastima, tim više što je, unatoč prvotnim dvojabama, opstojnost južnoslavenske države već tad bila neupitna. S obzirom na veoma velike tenzije na jugoslavenskom unutarpolitičkom planu, Vatikan zauzima krajnje oprezan i umjeren pristup rješavanju ključnih pitanja. Pokušavajući definirati manevarski prostor u ostvarivanju interesa katoličke crkve, zanimljiva su i vatikanska razmatranja vezana uz konačan ustroj nove države: analize s terena predviđaju tri moguća scenarija - konfederaciju Hrvatske i Slovenije s proširenom Velikom Srbijom, federativno ili centralističko-unitarističko uređenje, gdje je jedino federalizam jamčio optimalne preduvjete. Centralističko uređenje pretpostavlja ne samo nedostatak pokrajinskih autonomija već i nepoštivanje vjerskih prava katolika i muslimana. Terenski izvještaji Vatikanu predlažu utjecaj na talijansku politiku, koja bi umanjivanjem pretenzija prema istočnojadranskom području stvorila okvir za iznalaženje *modus vivendi* sa susjedom te nasuprot opasnosti ostvarenja Velike Srbije, na taj način dalo jači zamah pokretu za federalističkim ustrojem Jugoslavije. Iako je njegova talijanska odrednica, u kontekstu jugoslavensko-talijanskih tenzija, kod većine beogradskih vlada stvarala dodatnu averziju prema Vatikanu, upravo je kroz kontekst diplomatskih odnosa s Kraljevinom SHS Rimska kurija, odolijevajući zamci svog talijanizma, pokazala novu diplomatsku zrelost. Tako je primjerice i tijekom lokalnog crkvenog spora D'Annunzijeve Rijeke i senjskog biskupa, kojem su tada riječke župe bile podvrgnute, želeći se odcijepiti od hrvatske crkvene ingerencije, Rimska kurija odbila zahtjev D'Annunzijeve režima i talijanskog klera čekajući konačno političko rješenje riječkog slučaja. U konačnici, iz pozicije vatikanskih interesa, talijanska okupacija Istre i Dalmacije kvantitativno je umanjivala broj katolika Kraljevine, gdje tada pravoslavno stanovništvo postaje većinsko.

Između nove južnoslavenske države i Rimske kurije najveće političke tenzije artikulirane su oko pitanja nominacije biskupa od strane svjetovnih vlasti, agrarne reforme, zakona o reformi osnovnog i srednjeg školstva te kadroviranja državnog aparata ponajviše pravoslavicima i liberalima. Katoličkim političarima Vatikan preporuča uzajamnu konsolidaciju te djelovanje unutar jedinstvene političke grupacije, nasuprot katoličkom političkom partikularizmu, upravo kao najprihvatljiviji vid nastojanja za ostvarenjem interesa Crkve. Svećenicima se izričito nalaže apstiniranje od političkog života jer se svojim političkim djelovanjem poprilično zanose nacionalistič-

kim principima, što u konačnici paralizira pastoralno djelovanje same Crkve.

Od trenutka kad su počeli izlaziti prvi prijedlozi oko sklapanja konkordata, evidentna je široka prepiska između Vatikana i lokalnih jugoslavenskih crkvenih velikodostojnika, gdje Rim jasno navodi kako sva pitanja u svezi s konačnom redakcijom konkordata upućuje isključivo resorima Rimske kurije, koja u tom ima ekskluzivne ovlasti. Očito je jedan dio episkopata, naviknut na praksu iz prijašnjih vremena, olako shvaćao privilegije dodijeljene austro-ugarskom caru o uplitanju u isključivo crkvena pitanja, koje Sveta Stolica više nije bila voljna dodijeliti i pravoslavnom kralju Srbije, a simptomatična je i opservacija, na koju upozoravaju terenski izvještaji, kako lokalni kler, počevši od najviše hijerarhije, nije ni svjestan stvarne opasnosti koja prijeti crkvenoj autonomiji. Tendencija oživljavanja jozefinističkog zakonodavstva, to jest podvrgavanja Crkve interesima državne politike, ocijenjena je nedopustivom. Iz vatikanske perspektive takav rizik koji ograničava kako duhovne tako i vremenite slobode same Crkve bio je prevelik. Za istaknuti je činjenicu da se istovremeno postiže konačan dogovor o podvrgavanju svih regionalnih jugoslavenskih pravoslavnih crkava središnjim organima beogradskog režima.

Analizirajući diplomatske odnose Rimske kurije i Kraljevine SHS od 1918. do 1929., autor u svojoj studiji definira elemente kontinuiteta i diskontinuiteta. Prve predstavlja činjenica da je u cijelom tom razdoblju Državno tajništvo Svete Stolice vodio veliki diplomat, kardinal Pietro Gasparri, dok se drugi elementi prepoznaju u činjenici da su u tom razdoblju pontifikata dvojice papa za ove prostore bili nadležni trojica apostolskih nuncija: prvo Teodoro Valfre di Bonzo djelujući iz Beča, potom beogradski nunciji Francesco Cherubini i Ermengildo Pellegrinetti. Prva dvojica bili su nunciji Benedikta XV., čiji je pontifikat obilježila tzv. svećenička diplomacija, koncept koji pretpostavlja politiku koja se definirala na stolu Državnog tajništva, na temelju izvještaja apostolskih nuncija. Nakon detaljne analize, autor zaključuje kako je Francesco Cherubini, prvi nuncij u Beogradu, po formaciji i karakteru bio poprilično nedorastao delikatnim jugoslavenskim prilikama. Suprotno vatikanskoj praksi, nije bio polaznik čuvene Papinske diplomatske akademije, a jedino mu je diplomatsko iskustvo bila ne baš zahtjevna misija na Haitiju. Osim toga, u Beograd stiže već poprilično narušena zdravlja, što je dodatno otežavalo njegovu misiju.

S novim papom Pijom XI. energičnije se prionulo rješavanju svih zapreka u obrani prava Katoličke crkve, ujedno nastojeći zaključiti i proces konačnog potpisivanja konkordata. Godine 1922. u Beograd je poslan novi,

srčaniji nuncij, osoba velikog diplomatskog iskustva i najbliži suradnik pape Rattija. S Pellegrinettijevim dolaskom u Beograd diplomatska praksa Svete Stoline u odnosu na prilike u Jugoslaviji korjenito se mijenja. Državno tajništvo formulira diplomatske note ponajviše prema nuncijevim osobnim smjernicama. Kongregacija za izvanredne crkvene poslove, za razliku od prethodnog Cherubinijeva razdoblja, više gotovo uopće ne tematizira jugoslavenske prilike. S tim u vezi značajna je obilna arhivska građa – brojna službena i privatna Pellegrinettijeva prepiska – koja je upravo u ovoj studiji prvi put upotrijebljena u historiografske svrhe, prikazujući ujedno Pellegrinettija kao čovjeka iznimne kognitivne i koordinacijske sposobnosti. Iako je diplomatsku aktivnost Svete Stoline u tom razdoblju ponajviše obilježila aktivnost potonjeg nuncija, on je bio spona između vatikanske hijerarhije i jugoslavenskog episkopata, koji je također bio aktivno uključen u definiranje kurijalne politike spram Beograda. Unatoč svemu, ostvarivanje velikih dogovora sa službenim Beogradom između 1918. i 1929. nije bilo moguće postići. Glavni su razlog tomu česte političke krize i nestabilnost jugoslavenskih vlada, često vrlo neprijateljski raspoloženih prema Katoličkoj crkvi, posebno kad je riječ o srpskim radikalima. Isto tako, iz beogradske perspektive odnosi sa Svetom Stolicom na međunarodnom planu bili su od sekundarne važnosti u odnosu na relacije s ostalim europskim i izvan-europskim zemljama. Glavni protagonisti katoličke fronte, posebno nuncij Pellegrinetti, provodili su tzv. politiku čekanja. Iako su službeni pregovori oko potpisivanja konkordata započeli 1925. godine, do njegove realizacije doći će tek 1935., i to u nekom drugom kontekstu međunarodnih odnosa.

Iz svega navedenog proizlazi vrlo studiozan okvir koji zasigurno upotpunjuje historiografsku prazninu glavne istraživačke teme. Neupitna je vrijednost ovakve studije utemeljene na iznimno velikom broju arhivskog materijala. Međutim, budući da se autor tijekom izlaganja često služi metodom doslovnog citiranja arhivske građe, teško se oteti dojmu o nedovoljnoj kontekstualizaciji onoga o čemu dokumenti pripovijedaju. U svakom slučaju, naslov dopušta ne samo poznavanje osnovnih elemenata vatikanskih perspektiva vezanih uz složene odnose s Beogradom već se definiranjem tzv. katoličkog pitanja Kraljevine SHS obogaćuje i mnogo širi kontekst odnosa države i Crkve u poslijeratnom razdoblju povijesti europskih zemalja sve do pojave Velike gospodarske krize. Nadamo se da će ovaj veoma vrijedan doprinos poznavanju kako nacionalne tako i regionalne povijesti 20. st. što prije doživjeti i svoj hrvatski prijevod.

Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2013., 295 str.

Interes koji prof. dr. sc. Josip Vrandečić tijekom svoje znanstvene karijere pokazuje za povijest Dalmacije i istočnojadranskog priobalja očito ne jenjava. Svoje dosadašnje historiografsko iskustvo, vezano za ranonovovjekovnu jadransku povijest, upotpunio je najnovijom studijom, utemeljenom ponajviše na doista izvanrednoj arhivskoj građi. Riječ je o posebnom rukopisnom fondu fra Danijela Zeca, s početka 20. st., pohranjenu u Državnom arhivu u Zadru, koji je taj dalmatinski franjevac producirao nakon studijskog boravka u Tajnom vatikanskom arhivu, gdje je iz registara mletačke nuncijature, unutar arhivskog fonda Državnog tajništva, osobno preuzeo one retke koji se odnose na povijest mletačko-osmanskih ratova u Dalmaciji.

Ova monografija Josipa Vrandečića kronološkim slijedom, gotovo dnevničkim stilom, doista brojnim arhivskim navodima ukazuje na simptomatične procese burnog istočnojadranskog *cinquecenta*, posebno dramatičnog *seicenta* te brojne reference, koje autor problematizira kao razvojne fenomene mirnog istočnojadranskog *settecenta*, posvjedočene temeljem detaljnih relacija mletačkog Apostolskog nuncija, kojima se permanentno izvještava Državno tajništvo u Rimu, živo zainteresirano za svaku pristigli vijest s istočnojadranskog predziđa, čija se sudbina, u kontekstu kršćansko-osmanskog sraza, reflektira i na Apeninski poluotok. Autor se posebno fokusira na dalekosežne posljedice koje je ranonovovjekovna europska vojna revolucija ostavila na istočnojadranskome mletačkom dominiju, pridavajući im kudikamo veću važnost od dosadašnje historiografije. Provodeći program vojnog osuvremenjivanja izgradnjom bastionskog sustava, uporabom vatrenog oružja, pojačanom logistikom te reorganizacijom vojnih rodova, kojima osmanske formacije i fortifikacije više nisu bile dorasle, Venecija će u nepunih pola stoljeća uspjeti potisnuti Osmanlije podalje od zidina priobalnih gradova, dosta dublje u dalmatinsko zaleđe, iza dinarskog planinskog lanca. Izvještaji mletačke nuncijature ukazuju na brojne aspekte istočnojadranske novovjekovne povijesti: sam tijek i posljedice već spomenute nove mletačke vojne politike na istočnoj obali Jadrana, ali i ulogu i važnost Rimske kurije u njezinoj provedbi. Vidljive su i posljedice krize osmanske ekonomije i timarskog sustava, koje su se odrazile i na vojno-obrambene mogućnosti Osmanlija. Pri tome je evidentna i činjenica da je domaće kršćansko stanovništvo, kao nikad prije ni poslije, vođeno zajedničkim ci-

ljem, stupilo u tijesan odnos s mletačkim vlastima te zajednički doprinijelo tom velikom uspjehu. Ovako artikulirani procesi odvijali su se postupno, u dužem vremenskom slijedu, uvjetovani širim političko-ekonomskim faktorima. U skladu s tim, monografija je koncipirana u tri glavna dijela. Prvim dijelom, koji autor periodizacijski definira kao razdoblje tzv. bastionske tranzicije, studija obuhvaća interval od prvih desetljeća 16. st. i najveće osmanske ekspanzije u Dalmaciji, velikih mletačkih poraza i frustracija sve do epizode Kandijskog rata, kada utjecaj vojne revolucije i prisutnost lokalnog stanovništva u protuturskim akcijama počinju davati prve rezultate i pokazivati drugačiji odnos snaga na ratištu. Drugi dio, pod naslovom Vojni zamah, referira se na znatniji vojni uspjeh i teritorijalne dobitke, koje je Republika ostvarila tijekom Morejskog rata, kad se logistika prethodno provedene tzv. vojne revolucije spletom okolnosti poklopila i s konačno realiziranim konceptom morlačke podaničke vojske. Treći dio knjige zaključno problematizira ključne društvene, političke te gospodarske procese koji su obilježili istočnojadransko 18. st., pokazavši se kao nerealizirani projekt, kojemu je prethodno stoljeće i pol stvorilo solidan temelj. Onovremena je istočnojadranska stvarnost, zapravo, samo dodatno potvrdila potpunu anakronost Mletačke Republike, tijekom razdoblja koje obilježavaju veliki europski modernističko-integracijski procesi.

Povijest papinske diplomacije duga je i slojevita. Njezina povijesna opravdanost proizlazi iz same potrebe funkcioniranja Crkve, odnosno komunikacije njezinih središnjih organa i lokalnih crkvenih organizacija. Kako je rastao dijapazon crkvenih ingerencija, tako se razvijao i administrativni aparat zapadne Crkve. Papinska se izaslanstva nisu zanimala samo za slučajeve duhovne, odnosno crkvene naravi, već i one izrazito političke. Povijest stalnih diplomatskih predstavništava počinje upravo na pragu novovjekovlja, krajem 15. st., kada se upravo u cezaropapističkom Rimu pojavljuju prva takva predstavništva. Sukladno tomu, tijekom 16. st. razvija se i mreža papinskih stalnih diplomatskih predstavništava pri najvažnijim političkim centrima Apeninskog poluotoka, ali i ostatka Europe. Od svojeg utemeljenja, početkom 16. st., mletačka je nuncijatura istočnojadransku obalu uvijek držala u središtu svojih interesa, poglavito s približavanjem i jačanjem osmanske prijetnje. Mletački su nunciji izvješćima, koja su primali i dalje odašiljali na obale Tibera, budno pratili dalmatinsku i istočnojadransku stvarnost. Rimski su prvosvećenici tijekom 16. st. ljudstvom, novcem i hranom obilno i nesebično pomagali obranu levantskog mletačkog posjeda, poglavito istočnojadranskog, koji je, zapravo, bio predstraža apeninskih obala. Križarski inspiriran, Rim je agilnije branio kršćanske pozicije, uvjer-

ljivije i od same Venecije, premda se radilo o neposrednoj ugrozi i obrani mletačkog prekomorskog dominija. Iako od druge pol. 16. st. zauzimaju neutralan i pragmatičan stav prema Osmanlijama, Mlečani već tada počinju realizirati vojno osuvremenjivanje, to jest fortifikacijski redizajniraju primorske gradove i izvangradske značajnije utvrde te ih logistički reorganiziraju u najširem smislu, u kontekstu čega je posebno značajna inicijativa uklapanja lokalnog i prebjeglog morlačkog stanovništva u regularne mletačke postrojbe. Kandijski je rat u 17. st. pokazao veliku obrambenu prednost novog bastionskog sustava, ali i brojne nedostatke. Zbog provođenja pogubne tzv. politike “spaljene zemlje”, pretpostavljajući rušenje svih izvangradskih infrastruktura, u strahu da ne posluže neprijatelju, istovremeno je onemogućen oslonac u obrani i zadržavanju oslobođenih prostora u zaleđu. Budući da je mletački senat tijekom Morejskog rata strateški bio više fokusiran na peloponeški posjed, gdje je, za razliku od prethodne kandijske epizode, usmjerena većina europskih plaćeničkih postrojbi, istočnojadranski se posjed ovaj put morao ponajprije osloniti na lokalno stanovništvo i morlačke prebjegce, koji su, motivirani od strane *Serenissime*, uvelike pridonijeli značajnom istočnojadranskom uspjehu kršćana. Jedan od autorovih ciljeva je ovom studijom, suprotno stavu tradicionalne historiografije, ukazati i na mletački poduzetnički duh ostvaren na istočnojadranskom dominiju. Iako ponajprije vojnog karaktera, znatna mletačka ulaganja tijekom 16. i 17. st. djelovala su integrativno i u gospodarskom i društvenom kontekstu. Međutim, tijekom stoljeća koje slijedi Venecija očito nije bila spremna iskoristiti taj zamah ni u političkom, društvenom ni gospodarskom smislu te poduzeti sljedeći integrativni iskorak, primjeren 18. st. Pokazala se starom anakronom kolonijalnom silom, a jedini je komercijalni interes vidjela u posjedovanju izdvojenih jadranskih luka.

Kao što se ranije sinteze dalmatinske povijesti temelje ponajviše na domaćoj arhivskoj građi, tako činjenica da se ova monografija već i svojim naslovom referira na arhivsku građu nedalmatinske provenijencije sugerira svježinu nove i drugačije percepcije. Ovom monografijom ispravljena je i metodološka pogreška fra Danijela Zeca, počinjena početkom prošlog stoljeća. Vlastitim istraživanjem istih, doduše, u međuvremenu resistematiziranih vatikanskih arhivskih fondova, istrgnutu građu autor nanovo sagledava u svom prirodnom arhivskom okružju, nadopunjujući tako crtice iz ranonovovjekovne dalmatinske povijesti kontekstom šire, mediteranske i europske te diplomatske, političke i crkvene povijesti. Definirajući razloge i dosege vojne revolucije, poentirajući također i na sva ograničenja i ne-realizirane mogućnosti ne samo velikih vojnih uspjeha već i širih društve-

no-gospodarskih procesa, a sve utemeljeno na brojnim vrelima, recentnim domaćim i stranim bibliografskim izvorima, najrecentniji naslov prof. dr. Josipa Vrandečića znatno obogaćuje dosadašnja saznanja o ranonovovjekovnoj povijesti Dalmacije. Fokusirajući se na nekoliko značajnih fenomena, autor je ovom studijom dao obol ne samo hrvatskoj historiografiji - na primjeru Dalmacije i ostatka mletačkog jadranskog posjeda izoštava se koncept europske vojne revolucije, istovremeno konkretiziraju i nadopunjuju saznanja ključnih političkih, gospodarskih i društvenih procesa, kako povijesti Mletačke Republike, tako i Osmanskog Carstva. Ujedno, veoma zorno ističe činjenicu kako kroz povijest doista turbulentnih mletačko-papinskih odnosa njihovi međusobni interesi nikad prije nisu bili tako uspješno usklađeni kao u Dalmaciji, od razdoblja Kandijskog rata nadalje. Ovaj naslov zasigurno nadahnjuje i otvara trasu novim historiografskim istraživanjima.